

Η επίδραση της τηλεόρασης στον ελεύθερο χρόνο και στη σχολική επίδοση των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου: Μια εμπειρική μελέτη

Γιάννης Ν. Κουμέντος

Δρ Παιδαγωγικής-Διευθυντής 12ου Δημοτικού Σχολείου Νέας Σμύρνης

1. Παρουσίαση της έρευνας

Αντικείμενο της έρευνας-μελέτης είναι η επίδραση της τηλεθέασης στον ελεύθερο χρόνο, στα ενδιαφέροντα και στη σχολική επίδοση των παιδιών. Ειδικότερα, η έρευνα-μελέτη αναφέρεται στο εάν ο χρόνος ο οποίος απαιτείται για την παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων επιδρά στον καθημερινό τρόπο ζωής, στα εξωσχολικά ενδιαφέροντα και στους προσανατολισμούς των παιδιών και συναρτάται με τη σχολική επίδοσή τους. Διερευνάται, επίσης, εάν η σε οποιοδήποτε χρόνο τηλεθέαση των παιδιών γίνεται με την εποπτεία των γονιών και εάν συνοδεύεται με διάλογο, παρατηρήσεις και σχολιασμούς.

2. Εισαγωγή

Η τηλεόραση αποτελεί κομμάτι της καθημερινής ζωής και για τους ενήλικες αλλά και για τα παιδιά, τα οποία καθημερινά βλέπουν εκπομπές. Πολλά θέματα, μηνύματα από τα τηλεοπτικά προγράμματα δεν γίνονται άμεσα αντιληπτά από τα παιδιά, λόγω της ηλικίας τους και της μικρής εμπειρίας που διαθέτουν. Οι πολλές και ποικιλόμορφες εικόνες, ωστόσο, ασκούν μια γοητεία στα παιδιά από την οποία δύσκολα μπορούν να ξεφύγουν. Οι εικόνες, όμως, που μεταδίδει η τηλεόραση δεν είναι “κενές”, έχουν περιεχόμενο, μηνύματα, αξίες και κανόνες και επηρεάζουν τις καθημερινές εμπειρίες των παιδιών.

Ταυτόχρονα, η τηλεοπτική συσκευή και τα προγράμματα γίνονται στοιχεία αναφοράς της καθημερινής οικογενειακής ζωής και επιδρούν στην κατανομή του ελεύθερου χρόνου, στις συνήθειες διατροφής, στην κοινωνική αλληλεπικοινωνία.

Τα παιδιά σήμερα όταν έρχονται στο σχολείο έχουν ήδη μια προσωπική εμπειρία και επαφή με τη σύγχρονη τεχνολογία. Περνούν αρκετές ώρες μπροστά στην τηλεόραση, η οποία αποτελεί γι’ αυτά βασική πηγή πληροφοριών και μάθησης.

Υπάρχει παράλληλα και έντονος προβληματισμός σχετικά με το γεγονός ότι η τηλεθέαση επηρεάζει και την επίδοση των μαθητών στο σχολείο.

Σκοπός της έρευνας είναι να παρουσιαστεί η σχέση τηλεθέασης – σχολικής επίδοσης καθώς και οι συγκεκριμένες παράμετροι που τη διαμορφώνουν.

Τα βασικά ερωτήματα της έρευνας είναι:

- α) Ο χρόνος τηλεθέασης των παιδιών επιδρά, πρώτο, στη σχολική τους επίδοση, δεύτερο, στην εκφραστική τους ικανότητα, στην αναγνωστική τους ευχέρεια, στη συνθετική τους ικανότητα, στην αριθμητική αντίληψη, στην κατανόηση του περιβάλλοντος;
- β) Το είδος των τηλεοπτικών προγραμμάτων έχει επίδραση στην επίδοση των παιδιών στα μαθήματα;
- γ) Οι αυξημένες εξωσχολικές δραστηριότητες και τα πολλά ενδιαφέροντα των παιδιών μειώνουν την τηλεθέαση και έχουν θετική σχέση με τη σχολική επίδοση;
- δ) Η κατοχή και η χρήση τηλεοπτικών συσκευών από το παιδί επηρεάζει τη σχολική επίδοση;
- ε) Ο γονεϊκός έλεγχος των τηλεοπτικών προγραμμάτων και η συζήτηση με τα παιδιά επηρεάζουν τη σχολική επίδοση;

3. Υλικό και δείγμα

(μέθοδος δειγματοληψίας και περιγραφή του δείγματος)

Στην έρευνα συμμετείχαν 423 παιδιά, εκ των οποίων 205 αγόρια, δηλαδή το 47,99% του δείγματος, και 218 κορίτσια, δηλαδή το 51,53% του δείγματος. Τα παιδιά ήταν ηλικίας 10-13 ετών. Από τα παιδιά αυτά τα 39 (9,21%) ήταν ηλικίας 10 ετών, τα 198 (46,8%) ηλικίας 11 ετών, τα 176 (41,6%) ηλικίας 12 ετών και 10 (2,36%) ηλικίας 13 ετών. Τα 208 παιδιά ήταν μαθητές/-τριες της Ε' τάξης και τα 215 μαθητές/-τριες της Στ' τάξης.

Η συλλογή των 423 ερωτηματολογίων, που πραγματοποιήθηκε κατά τα σχολικά έτη 2000-01 και 2001-02 σε οκτώ δημόσια δημοτικά σχολεία της περιοχής του Δήμου Αθηναίων, αντιπροσωπεύει στατιστικά το 5% των δημοτικών σχολείων της περιοχής και το 4% περίπου του αντίστοιχου μαθητικού πληθυσμού.

Το ερωτηματολόγιο βασίστηκε στα ερωτηματολόγια του ACHENBACH 1 (ενδιαφέροντα παιδιών) και της Α' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών – Συνεργατικό Κέντρο της Παγκόσμιας Υγείας (Ζ. Τηλεόραση – μελέτη – εξωσχολική απασχόληση). Πριν την οριστική διανομή του, το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιήθηκε σε προέρευνα σε δείγμα 80 μαθητών/-τριών.

Για τη στατιστική ανάλυση και αξιολόγηση των αποτελεσμάτων έγινε πολυ-παράγοντική ανάλυση, χρησιμοποιήθηκαν οι τεχνικές της ανάλυσης της διακύμανσης και πινάκων διπλής εισόδου.

Το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου περιλάμβανε συγκέντρωση γενικών

στατιστικών στοιχείων και πληροφοριών (φύλο, ηλικία, τάξη, σχολείο, επάγγελμα και γραμματικές γνώσεις γονέων).

Το δεύτερο μέρος περιλάμβανε 35 ερωτήσεις που αναφέρονταν στα ενδιαφέροντα, στις τηλεοπτικές προτιμήσεις και συνήθειες, στη σχολική επίδοση.

Η έρευνα βασίστηκε στη διαπροσωπική επικοινωνία – συνέντευξη συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου, στην ειλικρίνεια των απαντήσεων και στην κατανόηση των ερωτήσεων από τα παιδιά.

Παράλληλα, δόθηκαν από τους δασκάλους της τάξης αναλυτικές βαθμολογίες ανά μάθημα και ο μέσος όρος απόδοσης.

4. Αποτελέσματα

Για την ημερήσια τηλεθέαση των παιδιών είχαμε τα ακόλουθα αποτελέσματα: 56 παιδιά (13%) βλέπουν τηλεόραση λιγότερη από μια ώρα, 153 παιδιά (36%) βλέπουν τηλεόραση μέχρι 2 ώρες, 109 παιδιά (25,7%) βλέπουν τηλεόραση μέχρι 3 ώρες και 104 παιδιά (24,58%) βλέπουν περισσότερες από 3 ώρες.

Οι 279 μαθητές, δηλαδή το 65,95%, εμφανίζονται με χαρακτηριστικό “Άριστα” (10 και 9), 138 μαθητές, δηλαδή το 32,62%, εμφανίζονται με χαρακτηριστικό “Πολύ καλά” (8 και 7) και 5 μαθητές, δηλαδή το 1,15, εμφανίζονται με χαρακτηριστικό “Καλά” (6 και 5).

Στις εκτιμήσεις για την Αντίληψη Περιβάλλοντος και τη Συνθετική Ικανότητα, που δεν αντιστοιχούν σε μαθήματα αλλά σε μια γενικότερη συγκρότηση του μαθητή/-τριας, παρατηρούνται τα ακόλουθα αποτελέσματα:

Στην Αντίληψη Περιβάλλοντος υπάρχει ένα ποσοστό 6,8% περίπου το οποίο παρουσιάζει πρόβλημα, αφού βαθμολογείται στην κλίμακα του 6 και 5, ενώ στην κατηγορία Συνθετική Ικανότητα υπάρχει ένα ποσοστό 9% περίπου που βαθμολογείται στην κλίμακα 6 και 5 και ένα ποσοστό 0,23% με βαθμό 4.

Από τα στοιχεία της έρευνας και τη συσχέτιση χρόνου τηλεθέασης και σχολικής επίδοσης προκύπτει ότι τα παιδιά που βλέπουν πολλές ώρες τηλεόραση έχουν μειωμένη σχολική επίδοση [Διάγραμμα 1].

Εμφανίζεται το φαινόμενο της μειωμένης σχολικής επίδοσης όσο αυξάνονται οι ώρες παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Επίσης, ο χρόνος τηλεθέασης εμφανίζεται να έχει σχέση με την ποιότητα λεξιλογίου, την ανάγνωση και την αριθμητική.

Τα παιδιά που βλέπουν περισσότερο χρόνο τηλεόραση εμφανίζουν πτώση των προαναφερόμενων αξιολογικών χαρακτηριστικών.

Από την έρευνά μας διαπιστώνουμε ότι, όσο αυξάνεται ο χρόνος παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων, εμφανίζεται μείωση της ικανότητας για ανάγνωση, της ποιότητας του λεξιλογίου, της συνθετικής ικανότητας, της αντίληψης του περιβάλλοντος, της αριθμητικής ευχέρειας [Διάγραμμα 2].

Τις χαμηλότερες τιμές σε αυτή την αρνητική μέτρηση εμφανίζει η παράμετρος Ανάγνωση (αναγνωστική ευχέρεια και αντίληψη, κατανόηση των εννοιών που

διαβάζει ο μαθητής) και η παράμετρος Αριθμητική (ευχέρεια στην αρίθμηση, αντίληψη αριθμητικών πράξεων, κατανόηση αριθμητικών εννοιών).

Η διαπίστωση αυτή, δηλαδή ότι υπάρχει αρνητική συσχέτιση του χρόνου τηλεθέας και της γενικότερης μαθησιακής συγκρότησης των παιδιών, δεν επηρεάζεται από το επάγγελμα των γονιών.

Από την έρευνά μας διαπιστώνουμε ότι η καμπύλη που διαμορφώνεται από τις παραμέτρους μέσου όρου αξιολογικών χαρακτηριστικών, επαγγέλματος γονέων και χρόνου τηλεθέας μετατοπίζεται αρνητικά (προς τα κάτω), όσο αυξάνεται ο χρόνος τηλεθέας, ανεξάρτητα από τις ενδοεπαγγελματικές διαφορές που εμφανίζονται σε κάθε καμπύλη του διαγράμματος.

Εμφανίζεται όμως μια αδύνατη αλλά ενδιαφέρουσα αλληλεπίδραση ανάμεσα στο φύλο και τις ώρες τηλεθέας όσον αφορά τη σχολική επίδοση. Τα κορίτσια εμφανίζονται λιγότερο “επιρρεπή” στις πολλές ώρες τηλεθέας, γιατί έχουν μεγαλύτερη βαθμολογία από τα αγόρια με αντίστοιχες ώρες τηλεθέας ($M.O. 8,29 > M.O. = 7,89$).

Όπως είναι αναμενόμενο, τα παιδιά που βλέπουν πολλές ώρες τηλεόραση μιμούνται συχνά πράξεις ή φράσεις που βλέπουν και ακούν από την τηλεόραση, ενώ παρουσιάζουν μειωμένη, όχι στατιστικά σημαντική, αντίστοιχη συμπεριφορά σε ό,τι αφορά τη μίμηση πράξεων και φράσεων από βιβλία ή κόμικς. Θα πρέπει να παρατηρήσουμε, όμως, ότι η πράξη μίμησης συνδέεται με τη γενικότερη παθητική στάση που χαρακτηρίζει τα παιδιά που βλέπουν πολλές ώρες τηλεόραση. Επίσης, τα παιδιά που βλέπουν πολλές ώρες τηλεόραση επηρεάζονται πιο συχνά από τις διαφημίσεις από ό,τι τα παιδιά που βλέπουν λιγότερες ώρες τηλεόραση.

Σε ό,τι αφορά τη συσχέτιση του είδους των προγραμμάτων και της σχολικής επίδοσης, από τα στοιχεία της έρευνας προέκυψε πως ορισμένα είδη εκπομπών επηρεάζουν, θετικά ή αρνητικά, τη σχολική επίδοση.

Τις ταινίες δράσης και τα αθλητικά φαίνεται να παρακολουθούν περισσότερο μαθητές με χαμηλές σχολικές επιδόσεις. Αντίθετα, τα τηλεπαιχνίδια και τα ντοκιμαντέρ φαίνεται να τα παρακολουθούν περισσότερο μαθητές με υψηλότερες σχολικές επιδόσεις.

Από την έρευνά μας δεν φαίνεται να παρουσιάζεται καμία επίδραση στη σχολική επίδοση από την παρακολούθηση τηλεοπτικών κωμωδιών, παιδικών εκπομπών και ειδήσεων.

Από το σύνολο των παιδιών που συμμετείχαν στην έρευνα, 189 παιδιά, δηλαδή το 44,68%, είναι οργανωμένα και συμμετέχουν συστηματικά σε αθλητικούς, πολιτιστικούς και κοινωνικούς συλλόγους. Τα παιδιά τα οποία ασχολούνται με αθλήματα και έχουν και άλλες δραστηριότητες (μουσικά όργανα, διάβασμα εξωσχολικών βιβλίων, χορό, επιτραπέζια, ηλεκτρονικά κ.λπ.), παρουσιάζονται να έχουν μειωμένο χρόνο παρακολούθησης τηλεοπτικών εκπομπών.

Αντίστοιχα, τα παιδιά που παρακολουθούν τηλεόραση λιγότερο από μία ώρα

δηλώνουν ότι έχουν περισσότερα εξωσχολικά ενδιαφέροντα (Μ.Ο. = 6,34), ενώ τα παιδιά που βλέπουν περισσότερες από 3 ώρες τηλεόραση εμφανίζονται να έχουν λιγότερα εξωσχολικά ενδιαφέροντα (Μ.Ο. = 5,06).

Παιδιά που παρακολουθούν τηλεόραση λιγότερο από μια ώρα την ημέρα δηλώνουν περισσότερες δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο τους (Μ.Ο. = 5,99), ενώ τα παιδιά που βλέπουν περισσότερο από 3 ώρες δηλώνουν το μικρότερο αριθμό δραστηριοτήτων στον ελεύθερο χρόνο τους (Μ.Ο. = 4,96). Ενδιάμεσα κινούνται οι μέσοι όροι των παιδιών με 2 και 3 ώρες τηλεθέασης την ημέρα. Οι διαφορές αυτές είναι στατιστικά σημαντικές.

Μπορεί, βεβαίως, να ισχυριστεί κανείς το αντίστροφο σε ό,τι αφορά την αιτία των προηγούμενων αποτελεσμάτων, ότι δηλαδή τα παιδιά τα οποία έχουν περισσότερες δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο τους περιορίζουν τον αριθμό ωρών τηλεθέασης. Όμως, ανεξάρτητα από την αιτία, το συμπέρασμα δεν αλλάζει.

Σε ό,τι αφορά τις ώρες τηλεθέασης και τη σχέση τους με τα ενδιαφέροντα και τη σχολική επίδοση, παρατηρούμε πως οι ώρες τηλεθέασης σχετίζονται με τη σχολική επίδοση και το εύρος των ενδιαφερόντων. *Παιδιά που βλέπουν πολλές ώρες τηλεόραση έχουν μειωμένο ενδιαφέρον για εξωσχολικές δραστηριότητες, όμως δεν υπάρχουν ευρήματα που να δείχνουν ότι επηρεάζεται η σχολική τους επίδοση από τις εξωσχολικές τους δραστηριότητες και τα ενδιαφέροντα.*

Στην έρευνά μας η σχέση σχολική επίδοση – εξωσχολικές δραστηριότητες δεν είναι ισχυρή. Σε ό,τι αφορά τον ελεύθερο χρόνο των παιδιών και τις ενασχολήσεις τους, έχουμε τις ακόλουθες προτιμήσεις: ως προς την τηλεθέαση, το 14,65% τη δηλώνει ως πρώτη επιλογή, το 22,45% ως δεύτερη, το 27,65% ως τρίτη, το 17,7% ως τέταρτη και το 7% ως πέμπτη επιλογή.

Το διάβασμα εξωσχολικών βιβλίων αποτελεί πρώτη επιλογή για το 7% των παιδιών, δεύτερη επιλογή για το 4,7%, τρίτη επιλογή για το 5,67% και τέταρτη το 5,67% των παιδιών.

Φαίνεται, επίσης, πως όσοι διαβάζουν πολλά βιβλία περιορίζουν τις ώρες τηλεθέασης. Σε ό,τι αφορά τη σχέση ωρών τηλεθέασης με την αγορά – διάβασμα βιβλίων και τις βαθμολογίες των παιδιών στα μαθήματα της γλώσσας, της ανάγνωσης, των μαθηματικών και της αριθμητικής, εμφανίζεται συσχέτιση. Παιδιά που αγοράζουν περισσότερα βιβλία έχουν και καλύτερη βαθμολογία στα μαθήματα αυτά.

Τα παιδιά τα οποία αγοράζουν και διαβάζουν περισσότερα από 5 βιβλία το χρόνο εμφανίζονται στην έρευνά μας να έχουν υψηλό μέσο όρο σχολικής επίδοσης και αξιολογικών χαρακτηριστικών (ανάγνωση, αριθμητική, κατανόηση εννοιών, αντίληψη κ.λπ.) ανεξάρτητα από τις ώρες παρακολούθησης τηλεοπτικών προγραμμάτων, και στις περιπτώσεις μαθητών που παρακολουθούν περισσότερες από 3 ώρες τηλεόραση, αλλά που ταυτόχρονα έχουν και συνήθεια και εξάσκηση στην ανάγνωση βιβλίων, δεν εμφανίζεται μείωση της επίδοσής τους.

Η ανάπτυξη, η καλλιέργεια των αναγνωστικών ικανοτήτων των μαθητών εξουδετερώνει τις αρνητικές επιπτώσεις της υψηλής τηλεθέασης [Διάγραμμα 3].

Για την κατοχή τηλεοπτικών συσκευών, το 2% (δηλαδή 9 παιδιά) δήλωσαν ότι δεν έχουν τηλεόραση στο σπίτι. Το 23% (δηλαδή 99 παιδιά) δήλωσαν ότι έχουν μια τηλεοπτική συσκευή στο σπίτι. Το 74,2% (δηλαδή 314 παιδιά) δήλωσαν ότι έχουν περισσότερες από μια τηλεοπτικές συσκευές στο σπίτι. Από αυτές το 31,9% (δηλαδή οι 135) των τηλεοπτικών συσκευών βρίσκονται στο παιδικό δωμάτιο.

Από τα στοιχεία της έρευνας συμπεραίνουμε ότι η ύπαρξη περισσότερων από μια τηλεοπτικών συσκευών σε ένα σπίτι συνδέεται με περισσότερες ώρες τηλεθέασης, όπως δηλώνουν τα παιδιά. Η σχέση αυτή είναι στατιστικά σημαντική, έστω και αν δεν είναι ιδιαίτερα δυνατή. Τα παιδιά που έχουν τηλεοπτική συσκευή στο δωμάτιό τους αφιερώνουν μεγαλύτερο χρόνο στην παρακολούθηση των τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός της τοποθέτησης τηλεοπτικής συσκευής στο δωμάτιο του παιδιού, όπου η παρουσία της συνδέεται με αυξημένη τηλεθέαση και χαμηλή επίδοση. Σε ό,τι αφορά τις τηλεοπτικές συνήθειες, το 32,38% των παιδιών δηλώνουν ότι τους αρέσει να βλέπουν τηλεόραση μόνο τους, το 33,56% με τους γονείς τους και το 30,26% με τους φίλους τους. Για τον έλεγχο τηλεθέασης των προγραμμάτων, το 23,64% δηλώνουν ότι αποφασίζουν οι γονείς για το ποιο πρόγραμμα θα παρακολουθήσουν, το 21,74% δηλώνουν ότι τα ίδια τα παιδιά επιλέγουν το πρόγραμμα και το 53,9% δηλώνουν ότι όλη η οικογένεια αποφασίζει συλλογικά τι πρόγραμμα θα δουν. Στην ερώτηση με ποιον συζητούν τα παιδιά τις τηλεοπτικές εκπομπές που βλέπουν έχουμε το 19,85% να μην το συζητούν με κανέναν, ενώ από το υπόλοιπο ποσοστό παιδιών, που συζητούν, οι απαντήσεις είναι οι ακόλουθες: Το 51,53% το συζητούν με τους φίλους τους, το 31,91% το συζητούν με τους γονείς και το 16,31% με τα αδέρφια τους.

Σε ό,τι αφορά τον τρόπο τηλεθέασης, τα δεδομένα οδηγούν στο συμπέρασμα πως τα παιδιά που βλέπουν τηλεόραση με τους γονείς τους βλέπουν λιγότερες ώρες τηλεόραση από τα παιδιά που βλέπουν μόνο τους τηλεόραση. Αντίστοιχα, όταν αποφασίζουν οι γονείς ή όλοι μαζί στην οικογένεια το τι θα δουν, οι ώρες τηλεθέασης είναι λιγότερες από ό,τι στις περιπτώσεις που την απόφαση την παίρνει το ίδιο το παιδί.

Η κοινή παρακολούθηση της τηλεόρασης από γονείς και παιδιά, εκτός από τον περιορισμένο – ελεγχόμενο χρόνο, οδηγεί και στον έλεγχο του περιεχομένου των τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Η σχολική επίδοση συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο παρακολουθούν το παιδί και η οικογένεια τηλεόραση, αλλά και με τη συζήτηση των τηλεοπτικών μηνυμάτων. Τα παιδιά που συζητούν με τους γονείς τους έχουν καλύτερη σχολική επίδοση. Η επαφή του παιδιού με τους γονείς του ίσως να είναι ο πιο καθοριστικός παράγοντας. Το ίδιο φαινόμενο εμφανίζεται και στο θέμα των ενδιαφε-

ρόντων. Παιδιά που συζητούν με τους γονείς τους έχουν μεγαλύτερο εύρος ενδιαφερόντων.

Τα παιδιά που συζητούν με τους γονείς τους και δεν πληροφορούνται μόνο από την τηλεόραση έχουν καλύτερη σχολική επίδοση. Η αλληλεπίδραση αυτή δείχνει ότι, όταν η τηλεόραση παίζει πρωταρχικό ρόλο, οι επιπτώσεις της είναι αρνητικές όσον αφορά τη σχολική επίδοση.

Από την έρευνά μας διαπιστώνεται ο καθοριστικός ρόλος της συζήτησης των γονιών και των παιδιών για το περιεχόμενο των τηλεοπτικών προγραμμάτων που έχουν δει τα παιδιά. Τα παιδιά που δηλώνουν ότι δεν συζητούν το περιεχόμενο των τηλεοπτικών προγραμμάτων με τους γονείς τους εμφανίζονται να έχουν χαμηλότερη βαθμολογία, ανεξάρτητα από το ποιος έχει την επιλογή των προγραμμάτων [Διάγραμμα 4]. Αντίθετα, τα παιδιά που δηλώνουν ότι συζητούν με τους γονείς τους το περιεχόμενο των τηλεοπτικών προγραμμάτων, ανεξάρτητα από το ποιος έχει την επιλογή των προγραμμάτων, εμφανίζονται να έχουν υψηλότερη σχολική επίδοση. Και στις δύο περιπτώσεις τις χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις εμφανίζουν οι μαθητές που αποφασίζουν οι ίδιοι για το είδος των τηλεοπτικών προγραμμάτων.

5. Συμπεράσματα

Αν και η συγκεκριμένη μελέτη δεν εξέτασε διαχρονικά την επίδραση της τηλεόρασης, τα αποτελέσματά της επιβεβαιώνουν τον ισχυρό βαθμό επίδρασης της τηλεόρασης στα παιδιά, στην κατανομή του ελεύθερου χρόνου τους και στη σχολική τους επίδοση.

Τα παιδιά τα οποία εμφανίζονται στην έρευνα να έχουν εξωσχολικά ενδιαφέροντα παρουσιάζουν μειωμένο αριθμό ωρών παρακολούθησης της τηλεόρασης σε σχέση με τα παιδιά τα οποία δεν απασχολούνται με άλλες δραστηριότητες. Τα αγόρια μάλιστα είναι περισσότερο ενάλωτα από τα κορίτσια στη σχέση εξωσχολικά ενδιαφέροντα και ώρες τηλεθέασης.

Ο σύγχρονος αστικός τρόπος ζωής, οι περιορισμένες υποδομές, η διάλυση της γειτονιάς, τα προβλήματα ασφάλειας και ο λίγος ελεύθερος χώρος των πολυκατοικιών περιορίζουν τις δυνατότητες για ελεύθερο παιχνίδι στον άμεσο χώρο της γειτονιάς. Το παιδί δεν έχει ελεύθερους χώρους να παίξει. Εάν θελήσει να το κάνει, θα πρέπει να πάει σε οργανωμένους χώρους και συνήθως με τη συνοδεία των γονιών. Οι εξωσχολικές αυτές δραστηριότητες καλύπτουν ένα μέρος της ανάγκης του παιχιδιού, το οποίο βοηθά στην αναγνώριση του εγώ. Ίσως αυτό βοηθά και το παιδί στην απόκτηση αυτοπεποίθησης για την αντιμετώπιση των μαθησιακών προκλήσεων και στη θετική σχολική επίδοση.

Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν ότι ο τρόπος παρακολούθησης της τηλεόρασης έχει σημασία τόσο ως προς το χρόνο όσο και ως προς την επεξεργασία των τηλεοπτικών μηνυμάτων. Τα παιδιά τα οποία παρακολουθούν τηλεόραση έξω από τον έλεγχο των γονιών, δηλαδή είτε μόνα τους είτε με φίλους, εμφανίζουν υ-

ψηλό βαθμό ωρών παρακολούθησης. Αντίθετα, τα παιδιά που παρακολουθούν τηλεόραση μαζί με τους γονείς ή κάτω από τον έλεγχο των γονιών παρουσιάζουν μειωμένο αριθμό ωρών τηλεθέασης.

Η κοινή παρακολούθηση τηλεόρασης γονέων και παιδιών περιορίζει τις ώρες παρακολούθησης και αυξάνει τις κοινές οικογενειακές εμπειρίες και ενδιαφέροντα. Το γεγονός αυτό είναι θετικό, γιατί αφενός υπάρχει έλεγχος στο περιεχόμενο και στο χρόνο παρακολούθησης των τηλεοπτικών εκπομπών, αλλά αφετέρου δημιουργείται κοινός τόπος ενδιαφερόντων για συζήτηση, σχολιασμό και κρίση αυτών που γονείς και παιδιά είδαν μαζί.

Τα ευρήματα της μελέτης επιβεβαιώνουν ότι τα παιδιά που έχουν συσκευές στο δωμάτιό τους βλέπουν περισσότερες ώρες τηλεόραση και εμφανίζονται να έχουν χαμηλούς βαθμούς απόδοσης στο σχολείο.

Τα ευρήματα της μελέτης μας συμφωνούν με τα συμπεράσματα μιας μελέτης του Kaiser Family Foundation (Νοέμβριος 1998 – Απρίλιος 1999), που αφορούσε την τηλεοπτική συμπεριφορά παιδιών που είχαν τηλεόραση στο δωμάτιό τους.

Η τηλεόραση κυριαρχεί ως πηγή πληροφόρησης και απόκτησης νέων γνώσεων. Αποτελεί την κύρια πηγή ειδησεογραφικής ενημέρωσης των παιδιών, ενώ καταλαμβάνει την πρώτη θέση στην προτίμηση των παιδιών ως πηγή πρόσκτησης νέων γνώσεων, έχει δηλαδή και μορφωτικό χαρακτήρα.

Η μεγάλη σε χρόνο παρακολούθηση της τηλεόρασης μπορεί να δίνει ερεθίσματα για γενικές γνώσεις και για ενημέρωση, δεν βοηθά όμως στην αναγνωστική ευχέρεια, στην εκφραστική ικανότητα, στην ποιότητα του λεξιλογίου, στο γράψιμο και στην αριθμητική. Το φαινόμενο της μη ορθής ανάγνωσης το έχει επισημάνει σε έρευνές του ο George Steiner, υποστηρίζοντας πως το παιδί της τηλεόρασης δεν έχει αφιερώσει τον απαραίτητο χρόνο για την άσκηση αυτή. Η ανάγνωση εξωσχολικών βιβλίων μειώνει τις αρνητικές επιπτώσεις της υψηλής τηλεθέασης.

Και η P. Greenfield¹ υποστηρίζει την ύπαρξη αόριστης αναφοράς στα γραπτά κείμενα, ως συνέπεια της υπερβολικής παρακολούθησης της τηλεόρασης. Αλλά και οι Corteen και William έχουν συσχετίσει θετικά την τηλεθέαση με την καθυστέρηση της ικανότητας γραφής και ανάγνωσης.

Τα παιδιά που συζητούν με τους γονείς τους και τους χρησιμοποιούν ως πηγή πληροφόρησης εμφανίζονται να έχουν καλύτερη σχολική επίδοση.

Η δημιουργική αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των παιδιών τα βοηθάει να αποκτήσουν δεξιότητες και εμπειρίες οι οποίες και συμβάλλουν στη γενικότερη συγκρότηση των μαθητών.

Από την έρευνά μας, λοιπόν, συμπεραίνουμε πως υπάρχει επίδραση της τηλεθέασης στη σχολική επίδοση των μαθητών. Όμως ο βαθμός επίδρασης εξαρτάται από τη σχέση που διαμορφώνεται στο οικογενειακό περιβάλλον, δηλαδή εξαρ-

1. Βλ., Greenfield, P.: *Μέσα ενημέρωσης και παιδί*, Κουτσουμπός, Αθήνα 1988.

τάται από το εάν υπάρχει ανεξέλεγκτη τηλεθέαση σε ώρες και σε περιεχόμενο, εάν η τηλεθέαση είναι συμπλήρωμα άλλων δραστηριοτήτων, εάν υπάρχει διάλογος και συζήτηση μεταξύ γονέων και παιδιών για το περιεχόμενο των τηλεοπτικών μηνυμάτων και εάν υπάρχουν εναλλακτικές πηγές απόκτησης γνώσεων.

Ανεξάρτητα από την ποιότητα των τηλεοπτικών εκπομπών, απαιτείται ο έλεγχος της τηλεόρασης, καταρχάς από τους γονείς και, βεβαίως, σταδιακά από τα παιδιά. Ο έλεγχος αυτός δεν είναι μόνο χρονικός αλλά και αποκωδικοποιητικός, δηλαδή: α) η τηλεόραση δεν πρέπει να καθορίζει τις ιεραρχήσεις στην κατανομή του ελεύθερου χρόνου και β) να γνωρίζουν τα παιδιά να ερμηνεύουν, να κρίνουν, να αμφισβητούν και να σχολιάζουν τα τηλεοπτικά μηνύματα.

Η εκπαίδευση των παιδιών σε αυτού του είδους τη συμπεριφορά είναι ευθύνη της οικογένειας και του εκπαιδευτικού συστήματος, όποιες πολιτικές, όμως, κι αν υπάρξουν, δεν πρέπει ποτέ να λησμονείται πως το παιδί, για να μεγαλώσει σωστά και να έχει ισορροπία, έχει ανάγκες. Έχει ανάγκη για αγάπη και ασφάλεια, την οποία μόνο το ενδοοικογενειακό περιβάλλον μπορεί να εξασφαλίσει. Επίσης, έχει ανάγκη για νέες εμπειρίες, για αναγνώριση και παραδοχή, για υπευθυνότητα μέσα από όρια υποχρεώσεων και δικαιωμάτων του, για έλεγχο των ενστικτωδών ενορμήσεών του, για ένταξη σε ομάδα, για κοινωνικοποίηση. Τις παραπάνω ανάγκες του το παιδί σίγουρα δεν μπορεί να τις ικανοποιήσει βλέποντας μόνο τηλεόραση ή δεν μπορεί να τις καθορίσει με βάση τα τηλεοπτικά προγράμματα και μηνύματα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας επιβεβαίωσαν τις αρχικές μας υποθέσεις:

- Ο χρόνος τηλεθέασης των παιδιών έχει σχέση με τη σχολική επίδοση. Οι μαθητές που βλέπουν περισσότερες ώρες τηλεόραση έχουν και χαμηλότερη επίδοση στα μαθήματα. Επίσης, η αυξημένη τηλεθέαση επιδρά αρνητικά στην εκφραστική και αναγνωστική τους ικανότητα, στην αριθμητική αντίληψη και στη συνθετική τους ικανότητα.
- Ορισμένο είδος τηλεοπτικών προγραμμάτων φαίνεται να έχει συσχέτιση με τη σχολική επίδοση των παιδιών (ταινίες δράσης, αθλητικά, ντοκιμαντέρ, τηλεπαιχνίδια).
- Οι εξωσχολικές δραστηριότητες και τα πολλαπλά ενδιαφέροντα εμφανίζονται να βοηθούν τα παιδιά να έχουν μικρότερο χρόνο παρακολούθησης τηλεοπτικών εκπομπών, όμως δεν φαίνεται να έχουν σχέση με τη σχολική επίδοση.
- Η κατοχή και η χρήση τηλεοπτικών συσκευών από το παιδί αυξάνει τις ώρες τηλεθέασης και επιδρά αρνητικά στη σχολική του επίδοση.
- Ο γονεϊκός έλεγχος των τηλεοπτικών προγραμμάτων και η συζήτηση με τα παιδιά επηρεάζουν θετικά τη σχολική επίδοση.

6. Προτάσεις

Συνεπώς, ενήλικες και παιδιά πρέπει να μάθουν να ζουν με την τηλεόραση και μάλιστα να τη γνωρίζουν, ώστε να την “ελέγχουν”.

Η οικογένεια, το σπίτι είναι καθοριστικός παράγοντας για τη μάθηση, γιατί στο σπίτι υπάρχει ένα φάσμα δραστηριοτήτων που μούν το παιδί στον κοινωνικό κόσμο όπου ζει. Η μάθηση στο σπίτι είναι ενσωματωμένη με καταστάσεις που έχουν μεγάλη σημασία για το παιδί (βίωμα). Γονείς και παιδιά μοιράζονται μια κοινή ζωή, η οποία συνδέει το παρόν και το μέλλον, και οι κοινές εμπειρίες μπορούν να εξηγήσουν τους διάφορους τρόπους της συμπεριφοράς του παιδιού. Υπάρχει, σε φυσιολογικές οικογένειες, έντονη σχέση αγάπης, φροντίδας, ενδιαφέροντος, εμπιστοσύνης, ασφάλειας μεταξύ γονιών και παιδιών. Αυτή η σχέση δεν μπορεί να υπάρξει σε κανένα άλλο κοινωνικοποιητικό θεσμό.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τις επικρατούσες απόψεις, οι γονείς ασκούν μια ουσιαστική, άμεση και έμμεση επιρροή στη διανοητική και γλωσσική ανάπτυξη των παιδιών, καθώς και στις επικρατούσες συνήθειες, συμπεριφορές και αξίες. Άμεσα, με την προσωπική επαφή, έμμεσα, με το να ελέγχουν τα γεγονότα στο περιβάλλον τους, δηλαδή το καθημερινό τους πρόγραμμα, τις συνήθειές τους, την παρακολούθηση της τηλεόρασης και τις δραστηριότητες επικοινωνίας τους.

Βασική παράμετρος που επηρεάζει τις συνήθειες των παιδιών είναι ο χρόνος που αφιερώνουν οι γονείς στα παιδιά τους, που, δυστυχώς, ο σύγχρονος τρόπος ζωής ολοένα και περισσότερο τον μειώνει.

Στη σύγχρονη κοινωνία ο γονέας “πλήρους και αποκλειστικής απασχόλησης” αποτελεί την εξαίρεση και όχι τον κανόνα. Παράλληλα, απουσιάζουν από τον καθημερινό τρόπο ζωής της σημερινής οικογένειας οι παππούδες και οι γιαγιάδες, οι συγγενείς και οι φίλοι-γείτονες.

Η ενημέρωση των γονιών για το πώς θα πρέπει να χειρίζονται την τηλεόραση και το παιδί τους θα τους βοηθήσει, ώστε και οι ίδιοι να μην γίνονται άκριτοι αποδέκτες όσων εκπέμπουν τα ΜΜΕ, και θα τους οδηγήσει να αποβάλουν το φόβο χρήσης των τηλεοπτικών προϊόντων από το παιδί τους. *Στην οικογένεια είναι απαραίτητο να υπάρχουν και να εφαρμόζονται κανόνες σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της τηλεθέασης.*

Τα παιδιά έχουν την ανάγκη να έχουν τους γονείς τους κοντά τους όσο το δυνατό περισσότερο χρόνο και να καλύπτουν με εξωσχολικές δραστηριότητες και με δημιουργική έκφραση τις ανησυχίες και τις αναζητήσεις τους.

Αποτελεί φαινόμενο άξιο προσοχής και αναφοράς το γεγονός πως η θεαματικότητα των τηλεοπτικών εκπομπών και των παιδικών προγραμμάτων πέφτει κατακόρυφα τον Αύγουστο, όταν οι γονείς παίρνουν την άδειά τους και παρότι οι μαθητές έχουν τότε περισσότερο ελεύθερο χρόνο. Στην περίοδο των καλοκαιρινών διακοπών τα παιδιά έχουν διαφορετικό τρόπο κατανομής του χρόνου τους και διαφορετική χρονο-σχέση με τους ενήλικες, τους γονείς, τους συγγενείς και φίλους.

Η παρώθηση των παιδιών για συστηματική άθληση, χορό, για χρήση εξωσχολικών βιβλίων, μυθιστορημάτων, λογοτεχνικών κειμένων κ.λπ., για επισκέψεις σε αρχαιολογικούς χώρους, μουσεία, θέατρα κ.λπ. αποτελεί ένα ισχυρό αντίδο-

το πρωτογενούς εμπειρίας και απόκτησης γνώσεων απέναντι στις τηλεοπτικές εκπομπές. Αυτές οι επισημάνσεις αφορούν τους γονείς που αγωνιούν και προβληματίζονται για τις συνέπειες της τηλεθέασης και όχι βεβαίως τους γονείς που θεωρούν την τηλεόραση ως υποκατάστατο ή “μπέιμπι-σίτερ”.

Τα παιδιά με την ένταξή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι υποχρεωμένα να μάθουν ένα νέο τρόπο επικοινωνίας και πρόσκτησης γνώσεων, ο οποίος διαφέρει και στα μέσα και στη μεθοδολογία και απαιτεί ιδιαίτερη προσπάθεια, προσοχή και συγκέντρωση, ώστε να γίνει κατανοητός.

Μπροστά σε αυτή την πραγματικότητα το εκπαιδευτικό σύστημα επιφορτίζεται με νέες παιδαγωγικές και διδακτικές αρμοδιότητες. Χωρίς προκαταλήψεις και αναστολές οφείλει να προχωρήσει και στη διαμόρφωση μιας παιδαγωγικής των ΜΜΕ.

Η εισαγωγή μιας παιδαγωγικής των ΜΜΕ στην εκπαίδευση συνίσταται τόσο στη θεωρητική προσέγγιση του πολύπλευρου ρόλου των ΜΜΕ στις σύγχρονες κοινωνίες όσο και στην αναζήτηση πρακτικών πεδίων εφαρμογής στην εκπαίδευση και την αξιοποίηση όλων των δυνατοτήτων που τα μέσα προσφέρουν.

Η χρησιμοποίηση όλων των μέσων επικοινωνίας μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη όλων των μορφών αντίληψης και σκέψης στα παιδιά και να οδηγήσει σε μια “πολυφωνική εκπαίδευση” πολύ περισσότερο δημοκρατική, κριτική και σφαιρική.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην προσέγγιση της νέας τεχνολογικής πραγματικότητας είναι ουσιαστικός και αναντικατάστατος. Η θεωρητική κατάρτιση των εκπαιδευτικών και η πρακτική μεθοδολογία οργάνωσης της μάθησης και διδασκαλίας με τη χρήση των μέσων θα βοηθήσουν στην αποτελεσματική προσέγγιση των σύγχρονων τεχνολογικών μέσων επικοινωνίας.² Πρέπει, λοιπόν, ο εκπαιδευτικός να αποκτήσει θετική στάση απέναντι στην εκπαιδευτική τεχνολογία.

Οικογένεια και σχολείο οφείλουν να έχουν κοινή πολιτική στην αντιμετώπιση του φαινομένου της τηλεθέασης. Θα πρέπει, δηλαδή, να υπάρξουν κοινοί κανόνες συμπεριφοράς και αντιμετώπισης του φαινομένου και από τους γονείς αλλά και από τους εκπαιδευτικούς. Αυτοί οι κανόνες τηλεοπτικής υγιεινής πρέπει να είναι καθημερινοί, απλοί και πραγματοποιήσιμοι.

Το Συμβούλιο της Ευρώπης στην έκθεσή του με τίτλο “Τα οπτικοακουστικά μέσα, τρίτη εκπαιδευτική διάσταση” (Στρασβούργο 1994) προτείνει ένα σύνολο μέτρων για την ενασχόληση με το θέμα τηλεόραση στον παιδικό σταθμό και το δημοτικό σχολείο.

Η πρόταση της Έκθεσης του Συμβουλίου της Ευρώπης αποτυπώνει την ανάγκη να εκπαιδευτούν τα παιδιά, ώστε να μπορούν να απομυθοποιούν τα τηλεοπτικά μηνύματα. Η εκπαίδευση αυτή, βεβαίως, απαιτεί να γίνεται με θετικούς ό-

2. Κουμέντος, Γ. – Νταλάκης, Ν.: *Τάσεις και απόψεις των εκπαιδευτικών για την τηλεθέαση των παιδιών*, Γιάννενα 1996.

ρους, δηλαδή με τη χρήση υλικού και με τη συμπαράσταση ειδικά εκπαιδευμένων δασκάλων. Παράλληλα απαιτείται και η αντίστοιχη συμπεριφορά των γονιών. Και αυτό, γιατί κάθε ανθρώπινο ον έχει μια μοναδικότητα. Κάθε παιδί συνιστά μια ιδιαίτερη κατάσταση (σε ποιο μέρος ζει, σε ποια οικογένεια, με ή χωρίς αδέρφια) και βιώνει με διαφορετικό τρόπο όλα αυτά που βλέπει, ακούει, παρρησιάζει.³

Εκτός, όμως, από τους παράγοντες οικογένεια και σχολείο, οι οποίοι προσπαθούν να “αμυνθούν” ως δέκτες των τηλεοπτικών μηνυμάτων, υπάρχει και ο παράγοντας πομπός των μηνυμάτων, δηλαδή τα ίδια τα ΜΜΕ. Οι προσεγγίσεις στο θέμα του ελέγχου ή του αυτοελέγχου της τηλεόρασης είναι διαφορετικές και διαρκείς.

Γεγονός, όμως, είναι πως και οι ίδιοι οι διαχειριστές των μέσων, δημοσιογράφοι, παραγωγοί, καλλιτέχνες, διευθυντές, προβληματίζονται για τον έλεγχο της ποιότητας των μηνυμάτων, αλλά είναι εγκλωβισμένοι στον αγοραίο, ανταγωνιστικό χαρακτήρα της ιδιοκτησιακής μορφής των ΜΜΕ.⁴

Η δημιουργία αυστηρού πλαισίου λειτουργίας, με αυτοπεριορισμό και έλεγχο των εκπαιδευόμενων μηνυμάτων, θα βοηθούσε στη μείωση των αρνητικών επιδράσεων. Η ανάδειξη του παιδευτικού χαρακτήρα των τηλεοπτικών μηνυμάτων δεν αναιρεί τα αρνητικά δομικά χαρακτηριστικά του μέσου, όπως, για παράδειγμα, τη μονοδιάστατη, μονόδρομη λειτουργία, την παθητική σχέση με τον τηλεθεατή κ.λπ., όμως μπορεί να βελτιώσει την ποιότητα των εκπαιδευόμενων μηνυμάτων.

“Η τηλεόραση δεν πρόκειται να εξαφανιστεί”, υποστηρίζει ο J. Condry,⁵ “και είναι ελάχιστα πιθανό ότι θα αποτελέσει, κάποτε ένα περιβάλλον που θα είναι ευνοϊκό στην κοινωνικοποίηση των παιδιών”.

Η τηλεόραση αποτελεί κομμάτι της καθημερινής ζωής μας. Όμως, το τι παίζουν τα παιδιά από την τηλεόραση και πόσο αυτή τα επηρεάζει καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από το πώς τα έχουμε μάθει να χρησιμοποιούν την τηλεόραση.

Την ευθύνη, λοιπόν, την έχουν αποκλειστικά οι ενήλικες, είτε είναι γονείς είτε εκπαιδευτικοί είτε διαχειριστές της εξουσίας. Και αυτή την ευθύνη οφείλουν να την αναλάβουν.

3. UNESCO: *Εκπαίδευση, ο θησαυρός που κρύβει μέσα της*, Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα, Gutenberg, Αθήνα 1999.

4. Ραμონέ, Ιγνάσιο: *Η τυραννία των ΜΜΕ*, Πόλις, Αθήνα 1999.

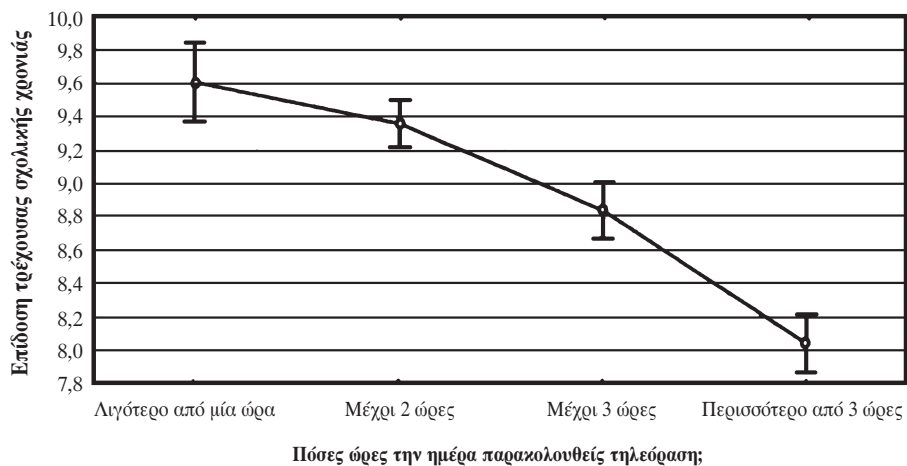
5. Popper, Karl – Condry, John: *Τηλεόραση – κίνδυνος για τη Δημοκρατία*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1995.

Βιβλιογραφία

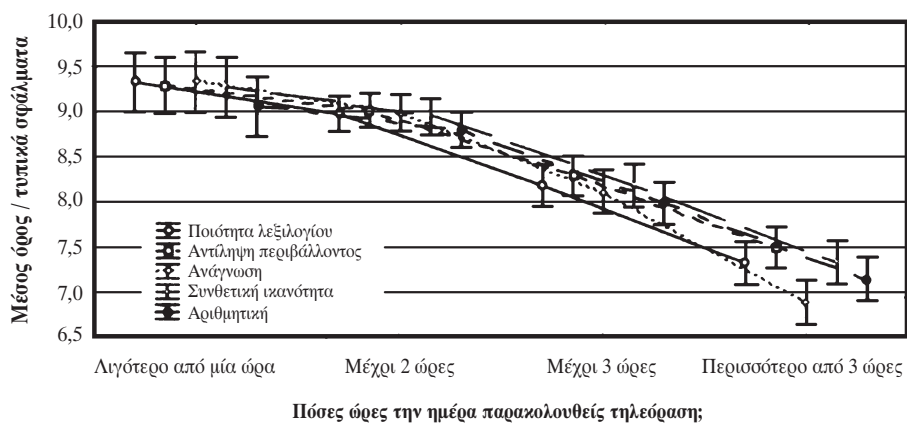
- Αλεξανδρόπουλος, Κ. – Παπαδάτος, Γ. – Μιχαλακάς Α.: «Η ανάπτυξη της φυσιολογικής προσωπικότητας και η Τ.Υ. σαν μειζων περιβαλλοντικός παράγοντας», *Ιατρικά Χρονικά*, τόμος ΙΑ', τεύχος 12, 1988.
- Bernstein, Basil: *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Berger, J.: *Η εικόνα και το βλέμμα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1986.
- Βουϊδάσκη, Β.: *Η τηλεοπτική βία και επιθετικότητα και οι επιδράσεις τους στα παιδιά και στους νέους*, Γρηγόρης, Αθήνα 1992.
- Βρούζας, Κ.: *Μέσα επικοινωνίας και παιδική ηλικία*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1977.
- Γεωργιάδης, Κ.: «Τηλεόραση και Αθλητισμός», *Διαβάζω*, τ. 215, 1989.
- Γιαρμενίδου – Λαζάρου – Χατζηεναγενάκη: «Τηλεοπτικά πρότυπα και παιδιά», *Σχολείο και Ζωή*, τεύχος 3, 1991.
- Γκότοβος, Θ.: «Τηλεοπτική γλωσσική αγωγή. Η παιδαγωγική μιας τελετουργίας», *Τηλεόραση και Επικοινωνία*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988.
- Greenfield, P.: *Μέσα ενημέρωσης και παιδί*, Κουτσουμπός, 1988.
- Winn, Marie: *Τηλεόραση: Ένας ξένος στο σπίτι*, Ακρίτας, Αθήνα.
- Δουλκέρη, Τ.: *MME και ισότητα των δύο φύλων*, Παπαζήσης, Αθήνα 1990.
- Dyer, G.: *Η διαφήμιση ως επικοινωνία*, Πατάκης, Αθήνα 1993.
- Ελευθεριάδης, Π. – Μαντουβάλου, Σ.: *Σύγχρονη Εκπαίδευση και τηλεόραση*, Δίπτυχο, Αθήνα.
- Θεοδωρίδης, Μένης: *Πρόταση αναδιάρθρωσης της Εκπαιδευτικής Ραδιο-τηλεόρασης*, Αθήνα 1994.
- Κανάκης, Ι.: *Διδασκαλία και μάθηση με σύγχρονα μέσα επικοινωνίας*, Γρηγόρης, Αθήνα 1989.
- Καϊτανίδης, Δ. – Καναβάκης, Ε. – Μπαζέγου, Ε. – Μαργακός, Γ. – Ματζουράνη, Ε. – Τσουκαλάς, Ι. – Ζουμπουλάκη, Δ. – Βαλάσση, Ε. Αδάμ – Ματσανιώτης, Ν.: «Η βία στην Ελληνική Τηλεόραση», *Παιδιατρική*, τ. 40, 1977, σελ. 303-315.
- Καρζής, Β.: *Τηλεόραση και παιδεία*, Αθήνα 1979.
- Κάστορας, Σ.: *Οπτικοακουστικά Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 1990.
- Κασσωτάκης, Μιχάλης: *Τηλεόραση και αγωγή*, έκδοση Σ.Γ.Κ. μαθητών ΠΣΠΑ, Αθήνα 1978.
- Κορωναίου, Α.: *Νέοι και MME*, Οδυσσέας, Αθήνα 1992.
- Κουμέντος, Γ. – Νταλάκης, Ν.: *Τάσεις και απόψεις των εκπαιδευτικών για την τηλεθέαση των παιδιών*, Γιάννενα 1996.
- Κούρτη, Γ.: «Γλώσσα και επιθετικότητα», στο: *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο, στην κοινωνία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
- Κουτσουβάνου, Ευγενία: *Η γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού της προσχολικής ηλικίας και η τηλεόραση*, Οδυσσέας, Αθήνα 1991.
- Κουτσουλέλου-Μίχου, Σ.: *Η Γλώσσα της Διαφήμισης*, Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Kraus, Adorno, Macdonald κ.ά.: *Η Κουλτούρα των μέσων. Μαζική Κοινωνία και πολιτιστική βιομηχανία*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1991.
- Lady, Day: «Κουλτούρα και μέσα επικοινωνίας», *Διαβάζω*, τ. 188, 1988.
- Maletzke, Gerhard: *Θεωρίες της Μαζικής Επικοινωνίας*, Παπαζήσης, Αθήνα 1991.

- Μάραντος, Παύλος: *Εκπαίδευση και ΜΜΕ: Η χρήση των ΜΜΕ στην Εκπαίδευση*, Αθήνα 2000.
- Μεταλληνός, Ν.: *Οπτικοακουστική επικοινωνία. Μελέτες στην αισθητική της ελληνικής τηλεόρασης*, Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Μπασαντής, Δ.: «Το Σύστημα Επικοινωνίας στο Παγκόσμιο Χωριό». *Διαβάζω*, τ. 194, 1988.
- Ναυρίδης, Κ.: «Τηλεόραση και γλώσσα», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 21, 1980.
- Παπαδάτος, Ι. – Γεννάδη-Κοντοπούλου, Ε. – Αλεξανδροπούλου, Κ. - Σεφερτζή, Γ. - Λιακοπούλου, Γ.: «Η επίδραση τηλεοπτικών προγραμμάτων με βία στη συμπεριφορά των εφήβων», *Εγκέφαλος*, 1990.
- Περδικόπουλος, Μ.: «Η τηλεόραση και η προστασία των νέων», *Σχολική Υγιεινή*, τ. 3, 1973.
- Popper, Karl – Condry, John: *Τηλεόραση - κίνδυνος για τη Δημοκρατία*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1995.
- Ραμονέ, Ιγνάσιο: *Η τυραννία των ΜΜΕ*, Πόλις, Αθήνα 1999.
- Ρούση, Σ. – Σαλπέα, Π.: «Τηλεόραση – Γλώσσα – Μάθηση», *Σύγχρονο Σχολείο*, τ. 6, 1991.
- Σαρκικιώτου, Π.: «Διαφήμιση και Παιδί», *Ψυχολογικό Σχήμα*, τ. 6, 1991.
- Σαρρής, Νεοκλής: *Ελληνική κοινωνία και τηλεόραση*, τ. Α', Γόρδιος, Αθήνα 1992.
- Σεραφετινίδου, Μελίνα: *Κοινωνιολογία των ΜΜΕ*, Gutenberg, Αθήνα 1987.
- Στεφανάκης, Γ.: «Η ελληνική τηλεόραση πρέπει να διασώσει την παράδοσή μας», *Αντί*, τ. 320, 1986.
- Τσαρδάκης, Δημήτρης: *Μαζική επικοινωνία και πραγματικότητα*, Παπαζήσης, Αθήνα 1990.
- Τσόμσκι, Νόαμ: *Προπαγάνδα και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Πρίσμα, 1992.
- UNESCO: *Εκπαίδευση, ο θησαυρός που κρύβει μέσα της*. Έκθεση της Διεθνούς Επιτροπής για την Εκπαίδευση στον 21^ο αιώνα, Gutenberg, Αθήνα 1999.
- Fiske, J. – Hartley, J.: «Η γλώσσα της τηλεόρασης», *Επικοινωνία και Κουλτούρα*, Αθήνα 1992.

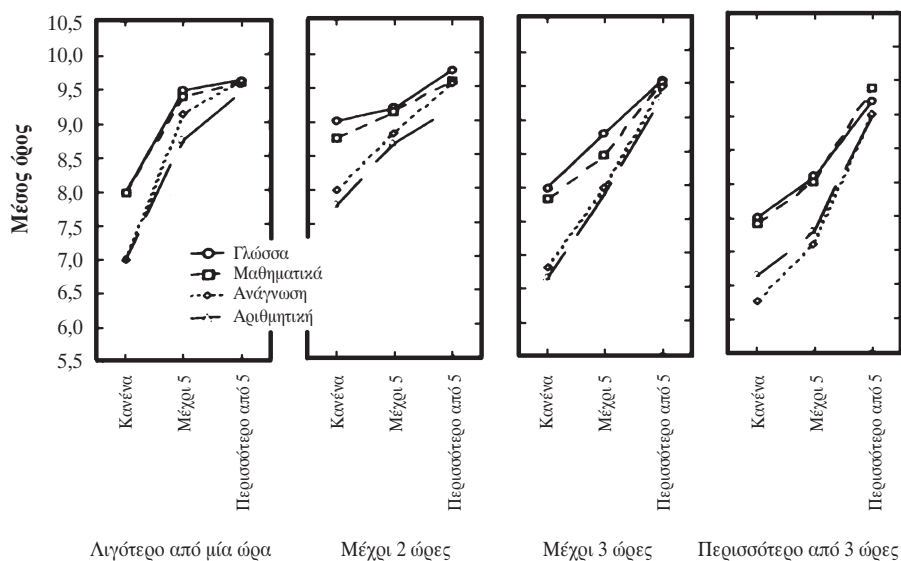
Διάγραμμα 1
Χρόνος τηλεθέασης και σχολική επίδοση

Διάγραμμα 2
Χρόνος τηλεθέασης και λεξιλόγιο, ανάγνωση κ.λπ.

Διάγραμμα 3
Ώρες τηλεθέασης X βιβλία X σχολική επίδοση

Διάγραμμα 4
Ποιος αποφασίζει X αν συζητάει X σχολική επίδοση

